

משרד החינוך

**המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים**

**פרויקט מתן שירותים מקצועיים, טכניים ולוגיסטיים
לצורך הערכת תכניות לימודים ועזרי למידה/הוראה**

לקראת כתיבת תכנית לימודים חדשה במקרא בבית הספר היסודי הממלכתי-דתי

מחקר הערכה

ד"ר ברוריה סמט

רוית אפרתי

**המחקר בוצע על ידי מכון הנרייטה סאלד
עבור משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים,
על-פי מכרז מסגרת 61/10.06**

ירושלים, תשס"ח – 2008

דוח מחקר מס' 284

פרסום מס' 781

© כל הזכויות שמורות למשרד החינוך
אין להעתיק או להפיץ פרסום זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה)
ללא אישור בכתב ממשרד החינוך

עריכת לשון : רונית כהן בן-נון

סדר ועריכה במחשב : מכון הנרייטה סאלד

ד"ר ברוריה סמט

רוית אפרתי

ראש צוות:

חוקרת:

חברי הוועדה שליוו את המחקר

מ"מ מנהלת האגף לתכנון ולפיתוח ת"ל	ד"ר צופיה יועד
מרכז מחקרי הערכה באגף לתכנון ולפיתוח ת"ל	ד"ר נעה אבולעפיה
מרכז אשכול רוח ויהדות באגף לתכנון ולפיתוח ת"ל	ד"ר יהושע רוזנברג
האגף לתכנון ולפיתוח ת"ל	הרב חיים יחיאל
מפמ"ר מקרא ממ"ד	הרב יששכר גואלמן

ירושלים, תשס"ח – 2008

תוכן העניינים

5	פתח דבר
7	תמצית
11	פרק ראשון: רקע לפעולת ההערכה
12	פרק שני: שאלות המחקר
13	פרק שלישי: שיטת המחקר
13	א. המדגם וכלי המחקר
14	ב. סוגי העיבודים
14	ג. תהליך העבודה
16	פרק רביעי: ממצאים
16	א. פרטי רקע
17	ב. תמונת מצב של השעות המוקצבות להוראת מקרא ומימושן בפועל
19	ג. תכנית הלימודים במקרא והשימוש בה
20	ד. תכנון ההוראה של המורה והעמידה בו
24	ה. ציפיות מתכנית הלימודים החדשה
30	פרק חמישי: דיון
	נספחים
37	נספח 1: נימוקי המורים לוויתור על נושאי לימוד בתורה
38	נספח 2: שאלון למורה למקרא בחינוך היסודי בממ"ד

פתח דבר

המחקר שעליו מדווח במסמך זה נערך במסגרת מחקרי הערכה שיוזם ומממן האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך. מכון הנרייטה סאלד זכה במכרז לביצוע המחקר. מטרתו של מחקר הערכה לסייע לוועדת התכנית ללימודי מקרא לקראת כתיבתה של תכנית לימודים חדשה במקרא ממ"ד לכיתות א'-י"ב.

לצורך זה בחן המחקר את עמדות המורים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי כלפי תכנית הלימודים הנוכחית במקרא. נבחנו נושאים שונים ובהם מידת יישומה של התכנית בשטח, הקשיים הכרוכים בביצועה וציפיות המורים מתכנית לימודים חדשה. במחקר השתתפו מורים למקרא והנתונים נאספו באמצעות שאלונים.

את המחקר ליוותה ועדת היגוי מטעם האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, ועם חבריה נמנו: ד"ר צופיה יועד – מ"מ מנהלת האגף ומנהלת גף תכנים, ד"ר נעה אבולעפיה – מרכזת מחקרי הערכה באגף, ד"ר יהושע רוזנברג – מרכז אשכול רוח ויהדות, הרב יששכר גואלמן – מפמ"ר מקרא ממ"ד, הרב חיים יחיאל – האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים.

אנו מבקשות להודות לחברי ועדת ההיגוי שליוו את המחקר על שיתוף הפעולה ועל עזרתם בכל הנדרש. כמו כן שלוחה תודתנו למורים שהשתתפו במחקר על שיתוף הפעולה.

ד"ר ברוריה סמט

רוית אפרתי

תמצית

רקע

תכנית הלימודים הנוכחית במקרא המיועדת לחינוך הממ"ד יצאה לאור בשנת תשנ"ג (1993)¹. בעקבות החלטת האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים לכתוב תכנית לימודים חדשה במקרא ממ"ד הוזמן מחקר זה. המחקר הוא חלק מהיערכות מוקדמת לקראת התכנסותה של ועדת התכנית ללימודי מקרא בבתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי, העתידה לכתוב את תכנית הלימודים החדשה לכיתות א'-י"ב.

מטרתו המרכזית של המחקר היא לספק לוועדת התכנית מידע על עמדות המורים בבתי הספר היסודיים בחמ"ד כלפי תכנית הלימודים הנוכחית במקרא ממ"ד: מידת יישומה בשטח, הקשיים הכרוכים בביצועה וכן ציפיות מתכנית לימודים חדשה.

שאלות המחקר

עניינן של שאלות המחקר בשלושה היבטים מרכזיים:

1. מיפוי המצב הקיים מבחינת הקצאת שעות הוראת מקרא ומימושן בפועל.
2. תכנון ההוראה של המורה ועמידה בו.
3. ציפיות מתכנית הלימודים החדשה.

המדגם וכלי המחקר

המדגם המחקר מנה 91 מורים למקרא מ-50 בתי ספר יסודיים בחינוך הממלכתי-דתי. למורים הועבר שאלון שכלל שאלות סגורות ופתוחות.

להלן נציג את עיקר הממצאים לגבי ההיבטים שהוערכו, על פי שאלות המחקר.

ממצאים מרכזיים

1. מיפוי המצב הקיים מבחינת הקצאת שעות הוראת מקרא ומימושן בפועל

שעות הוראת מקרא

נמצא כי רוב המורים מלמדים תורה ונביא בשכבות הגיל השונות (א'-ג', ד'-ו') בהתאם למספר השעות במערכת, כפי שמוקצב על ידי בית הספר (שאינו תואם בהכרח את מספר השעות המומלצות על פי תכנית הלימודים): כ-85% מהמורים בכיתות א'-ג' ($n = 23$ מתוך 27) ו-75% מהמורים בכיתות ד'-ו' ($n = 48$ מתוך 64) מלמדים תורה כמתוכנן²; כ-88% מהמורים בכיתות ד'-ו' ($n = 50$ מתוך 57) מלמדים נביא כמתוכנן.

¹ משרד החינוך והתרבות (1993). **תכנית לימודים במקרא בבית הספר הממלכתי דתי: גן, א'-יב'**. ירושלים: המחבר.

² בהתאם למספר השעות במערכת המוקצב על-ידי בית הספר.

25 מורים בלבד (מתוך ה-91) מלמדים מקרא בהתאם לשעות המומלצות בתכנית הלימודים (5 שעות שבועיות בתורה לכיתות א'-ג'; 3 שעות שבועיות בתורה ושעתיים שבועיות בנביא לכיתות ד'-ו'). 80% מהמורים המלמדים בכיתות ב'-ו' ($n = 66$ מתוך 82) מלמדים את נושא פרשת השבוע בנושא נוסף.

היכרות עם תכנית הלימודים והשימוש בה

כמעט כל המורים ($n = 86$ מתוך 89) קראו בעבר את תכנית הלימודים, וכמחציתם ($n = 44$ מתוך 91) מעידים על עצמם שהם מכירים אותה היטב. רוב המורים ($n = 70$ מתוך 91) מסתייעים בפרקי התכנית (הפרק על הנחות היסוד, הפרק על המטרות והפרק על פירוט נושאי הלימוד) באופנים שונים: בקביעת הדגשים הלימודיים-חינוכיים ($n = 66$ מתוך 91) ובבחירת פרקי הלימוד ($n = 50$ מתוך 91), וכמחציתם ($n = 45$ מתוך 91) אף מעידים שהפרקים בתכנית מסייעים להם בשיפור ההוראה.

2. תכנון ההוראה של המורה והעמידה בו

שיקולים בבניית תכנית ההוראה

מהממצאים עולה כי בבניית תכנית ההוראה שלהם מונחים המורים על ידי שתי אסכולות מרכזיות: הוראה על פי עקרון הרצף ועקרון ההוראה בדילוג, כשהאחרון אינו מופיע בתכנית הלימודים, ונמצא שהוא מכיל שיקולים חינוכיים ושיקולים של נוחיות המורה. נמצא שבבניית תכנית ההוראה שלהם, המורים מעניקים חשיבות רבה יותר לשמירה על עקרון הרצף. המורים הבוחרים לדלג על נושאים מתוך התכנית מפעילים שיקולים שונים. תשובות המורים העידו כי המורים נותנים משקל רב יותר לדילוג על פי שיקולים חינוכיים מאשר לדילוג על פי שיקולי הנוחיות של המורה.

דילוג על תוכני לימוד

כ-28% ($n = 25$ מתוך 90) מהמורים מדווחים שהם מוצאים לנכון לדלג על נושא כזה או אחר שבתכנית. נושאים אלו קשורים לסוגיות מין, לטומאה ולקורבנות ועבודת המקדש. נימוקי המורים לדילוג על הנושאים הללו הם: חוסר בשלות של התלמידים ללמוד את הנושאים, קושי של המורה ללמד את הנושאים, חוסר חשיבות והיעדר רלוונטיות לעולמם של התלמידים.

קשיים ביישום תכנית הלימודים

כ-40% ($n = 36$ מתוך 91) מהמורים מדווחים על קשיים ביישום תכנית הלימודים. הקשיים הבולטים הם התמודדות עם עומס החומר ביחס לשעות הלימוד ($n = 21$), והתמודדות עם תוכני לימוד קשים לתלמידים ($n = 13$).

3. ציפיות מתכנית הלימודים החדשה

פרקים נוספים בתכנית הלימודים

כמחצית המורים ($n = 45$ מתוך 91) מצפים למצוא בתכנית הלימודים החדשה חומרי למידה כגון הפניות לדוגמאות למערכי שיעור, מבחנים, ועוד. חומרים אלה אינם כלולים בתכנית הלימודים, אף שהם חלק מתכנית הלמידה במובנה הרחב (קוריקולום), הכוללת בדרך כלל חומרי למידה, הדרכה למורים וכו'. הפרק המלצות לדרכי הוראה חווייתיות, הוא פרק רלוונטי, ואחוז גבוה יחסית מהמורים (32%, $n = 16$ מתוך 50) מצפים למצוא אותו בתכנית הלימודים החדשה.

מתשובות המורים עולה כי בראש ובראשונה הם מצפים שהתכנית החדשה תכלול רכיבים הקשורים בעקרונות של ארגון ההוראה, ובפרט "הצעות קונקרטיות ליצירת רלוונטיות של החומר הנלמד לעולמם של התלמידים", "הצעת מסלולים שונים המותאמים לרמת התלמידים השונים בכיתה" ו"המלצות לאסטרטגיות חשיבה שמתאים לפתח בכל נושא". בנוסף, הם מבקשים למצוא בתכנית גם רכיבים מפורטים יותר של בחירת פרקי ההוראה. לדעתם חשוב שתופיע בתכנית "חלוקת הפרקים ללימוד אינטנסיבי ואקסטנסיבי" וכן "רשימה מומלצת של פירושי רש"י לכל פרק".

רמות לימוד שונות

לדעת 68% מהמורים ($n = 50$ מתוך 73), תכנית הלימודים החדשה צריכה להגדיר מינימום נדרש של ביצועי התלמידים בחומר הנלמד, לפי רמתם הקוגניטיבית של התלמידים. טענתם המרכזית של המורים היא שהדבר יספק מענה לשונות בכיתה ($n = 38$, מתוך 50). המורים שלדעתם אין תכנית הלימודים צריכה להגדיר את המינימום הנדרש, טוענים שההבחנה תיצור פערים הן בין התלמידים והן בין בתי הספר ($n = 16$, מתוך 23). לדעת אחוז ניכר מהמורים ההבחנה בין תלמידים בעלי יכולות שונות צריכה לבוא לידי ביטוי בעיקר בדרכי הערכה, רמות חשיבה שונות ודרכי הוראה, אך גם בחומרי הלימוד ובהיקף החומר.

חשיפת המורים לתכנית הלימודים

המורים סבורים שהדרך היעילה ביותר לחשוף אותם לתכנית הלימודים העתידית היא באמצעות חוברת מדריך למורה שתתלווה לסילבוס ($n = 71$, מתוך 91). דרכים נוספות הן: השתלמויות של מורים לתנ"ך, אמצעים אלקטרוניים (דף מידע שיישלח בדואר אלקטרוני והפניה לאתר אינטרנט) ובאמצעות מרכזי המקצוע.

לסיכום, מהממצאים עולה כי תכנית הלימודים במקרא מוטמעת ומיושמת בשטח: רוב המורים קראו את התכנית בעבר ומקצתם אף מכירים אותה היטב. מורים רבים נוהגים להשתמש בפרקי התכנית לצורכי ההוראה שלהם. המורים, ברובם, תומכים בשמירה על עקרון הרצף בהוראת המקרא ורק מעטים מוותרים על נושאים מן התכנית. בנוגע לשעות הלימוד נמצא שחלק מבתי הספר מקצים שעות נוספות להוראת תורה, נוסף על המומלץ בתכנית הלימודים, והמורים נמנעים מלגרוע שעות מן המתוכנן. לעומת זאת, בהוראת נביא על פי רוב אין תוספת שעות של בית הספר לשעות המומלצות על ידי משרד החינוך, ויש נטייה ללמד פחות שעות מן המתוכנן. קושי מרכזי ביישום התכנית אשר עלה מתשובות המורים הוא תחושת עומס הנובעת מהיחס בין כמות

החומר ובין שעות הלימוד המוקצבות להוראתו. ציפיות המורים מן התכנית החדשה הן למצוא בה הדגשה של התכנים החשובים יותר (פרקים וקטעי פרשנות) והבחנה בין הדרישות מתלמידים ברמות שונות. חשיפת המורים לתכנית הלימודים בדרך היעילה ביותר תהיה על ידי הפצת חוברת 'מדריך למורה' שתלווה לסילבוס.

פרק ראשון: רקע לפעולת ההערכה

תכנית הלימודים הנוכחית במקרא המיועדת לחינוך הממ"ד יצאה לאור בשנת תשנ"ג (1993). לאחרונה הוחלט באגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים לבחון את הצורך בכתיבת תכנית לימודים חדשה.

מחקר זה הוא חלק מהיערכות מוקדמת לקראת התכנסותה של ועדת התכנית ללימודי המקרא בבתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי, העתידה לכתוב את תכנית הלימודים החדשה לכיתות א'- י"ב.

מטרתו של המחקר הייתה לבחון את עמדות המורים בבתי הספר היסודיים בחמ"ד כלפי תכנית הלימודים הנוכחית במקרא ממ"ד, מידת יישומה בשטח, הקשיים הכרוכים בביצועה וכן את ציפיותיהם מתכנית הלימודים החדשה.

מתווה המחקר גובש בתהליך חשיבה משותף של צוות המחקר במכון סאלד, המפמ"ר והצוות המלווה מטעם האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים.

פרק שני : שאלות המחקר

עניינן של שאלות המחקר בשלושה היבטים מרכזיים :

היבט מס' 1: מיפוי המצב הקיים מבחינת הקצאת שעות ומימושן בפועל

- 1.1 מהו מספר השעות המוקצב לכל כיתה להוראת המקרא בבית הספר? (תורה, נביאים כתובים ונושאים תומכים כגון פרשת שבוע).
- 1.2 האם שעות אלה מנוצלות בפועל להוראת מקרא בלבד?

היבט מס' 2: תכנון ההוראה של המורה ועמידה בו

- 2.1 האם המורה מצליח ללמד את כל הנושאים הנכללים בתכנית?
- 2.2 במקרה שהתשובה הנ"ל שלילית, מהן הסיבות לאי-עמידה בדרישות התכנית?
- 2.3 מהם השיקולים שעל פיהם מתבצע תכנון ההוראה של המורה?
- 2.4 האם יש יחידות לימוד בתכנית הלימוד שהמורה מוותר עליהן? אם כן, מהן? ולמה?

היבט מס' 3: ציפיות מן התכנית החדשה

- 3.1 מה חסר למורה בתכנית הלימודים הקיימת?
- 3.2 מה צריכה לכלול תכנית הלימודים החדשה? (הקצאת שעות לכל נושא, פרשנות מומלצת, הגדרת מטרות לכל נושא, ועוד)
- 3.3 כיצד ניתן להגביר את השימוש של המורים במסמך תכנית הלימודים?
- 3.4 האם יש צורך ביצירת תכנית מחולקת לרמות לימוד המותאמת לאוכלוסיות תלמידים שונות?
- 3.5 אם כן, מה צריך להיות אופי ההבחנה בין רמות הלימוד השונות? (היקף החומר, חומרי הלימוד, דרכי ההוראה וכד').
- 3.6 האם יש לקבוע בתכנית החדשה את אופן הלימוד (אינטנסיבי, אקסטנסיבי וכד') ביחס לכל פרק ופרק או שיש להשאיר זאת לשיקול דעתו של המורה?

פרק שלישי: שיטת המחקר

במחקר הנוכחי נדגמה אוכלוסיית מורים מתוך כלל המורים המלמדים מקרא בבתי הספר היסודיים בממ"ד. המורים נשאלו על עמדותיהם כלפי תכנית הלימודים הנוכחית במקרא ממ"ד ועל מידת יישומה.

להלן יוצגו המדגם, כלי המחקר, סוגי העיבודים ותהליך העבודה.

א. המדגם וכלי המחקר

מסגרת הדגימה כללה את כל בתי הספר היסודיים בממ"ד ($N = 322$). מתוכם נדגמו אקראית, על פי מחוז, 50 בתי ספר. מכל בית ספר נבחרו שני מורים, תוך ניסיון לתת ייצוג לשכבות גיל שנקבעו מראש (30% מכיתות א'-ב' ו-70% מכיתות ג'-ו'). המורים שנבחרו היו בעלי ותק של לפחות שלוש שנים בהוראת מקרא. על השאלון השיבו בסך הכול 91 מורים.

לוח 1 להלן מציג את התפלגות בתי הספר היסודיים במדגם, לפי מחוזות.

לוח 1: התפלגות בתי ספר יסודיים ממלכתיים-דתיים, לפי מחוזות

מחוז	בתי ספר בכלל האוכלוסייה	בתי הספר שנדגמו
דרום	73 (22%)	12 (24%)
ירושלים	17 (6%)	3 (6%)
מנח"י	31 (10%)	4 (8%)
מרכז	90 (28%)	14 (28%)
תל אביב	33 (10%)	5 (10%)
צפון	45 (14%)	7 (14%)
חיפה	33 (10%)	5 (10%)
סה"כ	322 (100%)	50 (100%)

שאלון למורה למקרא בחינוך היסודי בממ"ד

השאלון למורה פותח על סמך שאלות המחקר, ובחן את נקודת מבטם של המורים על תכנית הלימודים במקרא בממ"ד. השאלון כלל שאלות על היקף ההוראה של המקצוע ומידת ההספק של החומר הנדרש בתכנית, ובחן את עמדות המורים כלפי תכנית הלימודים הקיימת ואת ציפיותיהם מתכנית לימודים חדשה.

ביתר פירוט נשאלו המורים על שעות ההוראה של המקצוע כפי שמוקצבות במערכת השעות וכפי שממומשות בפועל, על היכרותם עם תכנית הלימודים, על השיקולים שעל פיהם מתבצע תכנון ההוראה שלהם, על נושאי לימוד שהם מוותרים על הוראתם, על קשיים שהם חווים ביישום תכנית הלימודים, על הפרקים שתכנית לימודים חדשה צריכה לכלול, על הצורך ביצירת תכנית המחולקת לרמות לימוד המותאמת לאוכלוסיות תלמידים שונות ועל אופי ההבחנה בין רמות הלימוד השונות, וכן על האופן שבו ניתן להגביר את שימושם במסמך תכנית הלימודים (ראו הכלי המלא בנספח 2).

ב. סוגי העיבודים

1. פרטי הרקע של הנשאלים והשאלות הסגורות נותחו באמצעות תוכנת SPSS בפרוצדורות סטטיסטיות מקובלות (כגון: שכיחות, ממוצעים, מבחני t וניתוחי גורמים)³.
2. השאלות הפתוחות נותחו בשיטת ניתוח תוכן. בלוחות מוצגות תשובות הנשאלים, מקובצות לקטגוריות כלליות. תשובות הנשאלים קודדו ונותחו בשיטה כמותית, בדומה לסעיף 1, ויוצגו כניתוח סטטיסטי תיאורי.

ג. תהליך העבודה

בשלב הראשון פותח השאלון למורה על סמך מספר ראיונות שבוצעו עם מורים ותיקים בבית הספר היסודי. גרסתו הסופית של השאלון עובדה בשיתוף עם הוועדה שליוותה את המחקר. בחודשים דצמבר 2007 – ינואר 2008 גובש מדגם בתי הספר היסודיים בממ"ד, והמטרה הייתה לראיין שני מורים מכל בית ספר (סך הכול 50 בתי ספר). במהלך חודש ינואר 2008 נוצר קשר ראשוני עם בתי הספר שעלו במדגם לצורך איתור המורים המלמדים מקרא, לפי שכבות הגיל שנקבעו מראש (30% מכיתות א'-ב'; 70% מכיתות ג'-ו'). במדגם נכללו מורים בעלי ותק של שלוש שנים לפחות בהוראת מקרא. בחודשים פברואר-מרץ 2008 הועברו השאלונים למורים. השאלונים נשלחו אל בתי המורים, כדי שיכירו אותו ויכינו את תשובותיהם. השאלונים מולאו בטלפון על ידי סוקרים שהוכשרו לכך (יש לציין שנעשה ניסיון ליצור שאלון מקוון, אך זה לא צלח מסיבות טכניות).

עלה צורך להחליף בתי ספר במקרים שהתברר בפנייה הטלפונית כי אלו אינם מלמדים מקרא לפי תכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך, וכן במקרים שבהם בית ספר גילה חשדנות כלפי המחקר וסירב לשתף פעולה. כמו כן, היו מקרים בודדים של מורים שסירבו להשיב על השאלון,

³ בחלק מן הלוחות תיתכן סטייה בגודל של 0.1 (כלפי מעלה או כלפי מטה) בסיכום האחוזים, בשל ההחלטה לעגל את הממצאים ולהציגם עם ספרה אחת בלבד מימין לנקודה העשרונית. החלטה זו מתבססת על כללי הכתיבה של ה-APA (אגודת הפסיכולוגים האמריקנית).

ובהעדר מורה חלופי מאותו בית ספר, היה צורך לדגום בית ספר אחר. במקרים אלו בוצעה דגימה אקראית נוספת של בתי ספר, תוך שמירה על עקרונות הדגימה. ככלל, היה קושי להגיע למדגם המורים שנדרש (100 מורים), מאחר שהיו מורים שסירבו לשתף פעולה או מורים שהתקשינו להשיגם. לבסוף מילאו את השאלונים 91 מורים מ-50 בתי ספר.

בחודשים אפריל-מאי 2008, בתום איסוף הנתונים, עובדו השאלונים ונותחו לכדי טיוטה של הדוח המסכם.

פרק רביעי: ממצאים

תחילה נסקור את פרטי הרקע של המורים, ולאחר מכן יוצגו הממצאים בהתייחס לשאלות המחקר.

א. פרטי רקע

סך הכול השיבו על השאלונים 91 מורים, מהם שישה המשמשים גם כרכזי מקצוע (מקרא).

מין: 81% (n = 74) הן נשים ו-19% (n = 17) הם גברים.

שכבת הגיל שבה מלמדים: 9 מורים מלמדים מקרא בכיתה א', 12 (13%) מלמדים מקרא בכיתה ב', 20 (22%) מלמדים מקרא בכיתה ג', 30 (33%) מלמדים מקרא בכיתה ד', 31 (34%) מלמדים מקרא בכיתה ה', ו-29 (32%) מורים מלמדים מקרא בכיתה ו'. רוב המורים מלמדים מקרא ביותר משכבת גיל אחת.

ותק בהוראת מקרא: למורים ותק בהוראת מקרא של 17.5 שנים בממוצע (ס"ת 9.6).

ותק בהוראה: למורים ותק בהוראה של 19.3 שנים בממוצע (ס"ת 9.9).

השכלה: 12 (13%) מורים הם בוגרי סמינר למורים, 56 (62%) בעלי תואר ראשון, 21 (23%) בעלי תואר שני או שלישי ולשני מורים (2%) אין תואר. בקרב בוגרי התואר הראשון, 9 (16%) למדו בסמינר למורים, 35 (63%) במכללה ו-12 (21%) מורים למדו באוניברסיטה.

הוסמכה להוראת מקרא: מכלל המורים, 62 (68%) הוסמכו להוראת מקרא: 58 (64%) מורים הוסמכו להוראת מקרא במסלול "תעודת הוראה" במכללה או בסמינר למורים, שני (2%) מורים הוסמכו להוראת מקרא במסלול "תעודת הוראה" באוניברסיטה, ושני (2%) מורים הוסמכו להוראת מקרא במסלול "תעודת הוראה" במכון תורני. 29 (32%) מורים השיבו כי הוסמכו בתחום דעת אחר ונתבקשו ללמד מקרא. בקרב האחרונים, 10 הוסמכו בתחום לימודי הקודש (תחום הקרוב בתכניו למקרא), 8 הוסמכו בתחומי דעת הומניים, 6 הוסמכו בתחומי דעת ריאליים ו-5 מורים הוסמכו בתחומי החינוך.

פיקוח על תכנון ההוראה של המורה: 80 (89%) מהמורים שהשיבו מדווחים על קיומו של פיקוח על תכנון ההוראה שלהם. 68 מהם מדווחים שיש פיקוח של המנהל, 17 מדווחים על פיקוח של רכז תנ"ך, 6 מדווחים על פיקוח של רכז שכבה. מורה אחד דיווח על פיקוח של מדריכה מחוזית של תנ"ך, וחלק מהמורים ציינו יותר מגורם מפקח אחד. מורה אחד לא השיב על השאלה.

מקצועות הוראה נוספים: כל המורים מלמדים מקצוע נוסף מלבד מקרא. 37% (n = 34) מלמדים מקצועות של לימודי קודש, 68% (n = 62) מלמדים מקצועות הומניים, 53% (n = 48) מלמדים מקצועות ריאליים, 21% (n = 19) הם גם מחנכים ו-12% (n = 11) מלמדים מקצועות אחרים כגון: אנגלית, מוזיקה, זהירות בדרכים. רוב המורים מלמדים יותר ממקצוע אחד.

ב. תמונת מצב של השעות המוקצבות להוראת מקרא ומימושן בפועל

בחלק זה יוצגו הממצאים הקשורים למספר שעות הלימוד המוקצבות להוראת מקרא בבית הספר, ולניצולן בפועל.

שעות הלימוד

המורים נשאלו על מספר השעות השבועיות המוקצבות במערכת השעות להוראת מקרא, בשכבת הגיל שהם מלמדים בה, וכן על מספר השעות השבועיות המוקדשות בפועל להוראת המקרא (שאלות 1 ו-2 בשאלון מורים). הם התבקשו להתייחס בנפרד לתורה ולנביא.

בלוחות 2-4 להלן מוצגות תשובות המורים, בחלוקה לפי שכבות הגיל שהם מלמדים בהן (א'-ג', ד'-ו'). מורים המלמדים הן בכיתות א'-ג' והן בכיתות ד'-ו' ($n = 11$) שויכו לאחת הקבוצות לפי פרטי מידע נוספים (חברות לימוד שהם משתמשים בהן, נושאי לימוד שהם מוותרים עליהם).

לוח 2: מספר השעות השבועיות המוקדשות להוראת תורה בכיתות א'-ג', כפי שמוקצב במערכת השעות וכפי שמלמדים המורים בפועל ($N = 27$)

מספר השעות במערכת	מלמדים כמתוכנן*	מלמדים שעה עד שעתיים יותר מהמתוכנן*	מלמדים שעה עד שלוש שעות פחות מהמתוכנן*	סך הכול
3	1 (3.7%)	1 (3.7%)	-	2 (7.4%)
4	3 (11.1%)	-	-	3 (11.1%)
5	14 (51.9%)	2 (7.4%)	1 (3.7%)	17 (63.0%)
6	3 (11.1%)	-	-	3 (11.1%)
7	2 (7.4%)	-	-	2 (7.4%)
סך הכול	23 (85.2%)	3 (11.1%)	1 (3.7%)	27 (100.0%)

* בהתאם למספר השעות במערכת המוקצב על ידי בית הספר.

לוח 3: מספר השעות השבועיות המוקדשות להוראת תורה בכיתות ד'-ו', כפי שמוקצב במערכת השעות וכפי שמלמדים המורים בפועל (N = 64)

מספר השעות במערכת	מלמדים כמתוכנן*	מלמדים שעה עד שעתיים יותר מהמתוכנן*	מלמדים שלוש שעות פחות מהמתוכנן*	סך הכול
2	3 (4.7%)	-	-	3 (4.7%)
3	15 (23.4%)	3 (4.7%)	1 (1.6%)	19 (29.7%)
4	17 (26.6%)	1 (1.6%)	3 (4.7%)	21 (32.8%)
5	12 (18.8%)	-	4 (6.3%)	16 (25.0%)
6	-	-	2 (3.1%)	2 (3.1%)
7	-	-	1 (1.6%)	1 (1.6%)
9	-	-	1 (1.6%)	1 (1.6%)
10	1 (1.6%)	-	-	1 (1.6%)
סך הכול	48 (75.0%)	4 (6.3%)	12 (18.8%)	64 (100.0%)

* בהתאם למספר השעות במערכת המוקצב על ידי בית הספר.

לוח 4: מספר השעות השבועיות המוקדשות להוראת נביא בכיתות ד'-ו', כפי שמוקצב במערכת השעות וכפי שמלמדים המורים בפועל (N = 57)

מספר השעות במערכת	מלמדים כמתוכנן*	מלמדים שעה עד שעתיים יותר מהמתוכנן*	מלמדים שלוש שעות פחות מהמתוכנן*	סך הכול
1	11 (19.3%)	-	-	11 (19.3%)
2	32 (56.1%)	1 (1.8%)	5 (8.8%)	38 (66.7%)
3	7 (12.3%)	-	1 (1.8%)	8 (14.0%)
סך הכול	50 (87.7%)	1 (1.8%)	4 (7.0%)	57 (100.0%)

* בהתאם למספר השעות במערכת המוקצב על ידי בית הספר.
הערה: שבעה מורים לא השיבו על השאלה.

מלוח 2 המשקף את השעות שמוקצבות במערכת השעות להוראת תורה בשכבות הגיל אי-גי' עולה כי כ-85% מהמורים (N = 23) מלמדים תורה כמתוכנן: מורה אחד מלמד 3 שעות, 5 מלמדים 4 שעות, 14 מלמדים 5 שעות, 4 מלמדים 6 שעות ו-3 מורים מלמדים 7 שעות. בנוסף, 4 מורים מדווחים שהם מלמדים נביא בכיתות אי-גי' – בניגוד למומלץ על פי תכנית הלימודים. כולם מלמדים כמתוכנן: מורה אחד מלמד שעה אחת, שניים מלמדים שעתיים ומורה אחד מלמד 3 שעות.

לוח 3 משקף את השעות המוקצבות במערכת השעות להוראת תורה בשכבות הגיל ד'-ו'. מן הלוח עולה כי 75% מהמורים ($N = 48$) מלמדים תורה כמתוכנן: 5 מורים מלמדים שעתיים, 18 מלמדים 3 שעות, 24 מלמדים 4 שעות, 14 מלמדים 5 שעות, מורה אחד מלמד 6 שעות, מורה אחד מלמד 8 שעות ומורה אחד מלמד 10 שעות.

לוח 4 משקף את השעות המוקצבות במערכת השעות להוראת נביא בשכבות הגיל ד'-ו'. מן הלוח עולה כי כ-88% מהמורים ($N = 50$) מלמדים נביא כמתוכנן: 16 מורים מלמדים שעה אחת, 33 מלמדים שעתיים ו-8 מלמדים שלוש שעות. נמצא כי 25 מורים (מתוך 91) מלמדים מקרא על פי השעות המומלצות בתכנית הלימודים, דהיינו: 5 שעות תורה בכיתות א'-ג', 3 שעות תורה ושעתיים נביא בכיתות ד'-ו'.

המורים נשאלו על נושאים נוספים במקרא שהם מלמדים ועל מספר השעות השבועיות המוקצבות לכך (שאלה 1, שאלון מורים). נמצא כי כ-80% מהמורים ($N = 66$) מתוך 82 המורים המלמדים בכיתות ב'-ו' מלמדים פרשת שבוע (על פי המלצת משרד החינוך יש להקצות שעה שבועית אחת להוראת פרשת שבוע בכיתות ב'-ו'). אחד המורים ציין את נושא שנת השמיטה כנושא נוסף במקרא.

ג. תכנית הלימודים במקרא והשימוש בה

כדי לבדוק את היכרות המורים עם התכנית ואת השימוש שלהם בה, הוצגו בפניהם מספר היגדים המתיחסים לתכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך ולפרקים שבה (הנחות היסוד, המטרות ונושאי הלימוד). המורים נתבקשו לחוות את דעתם לגבי כל היגד (שאלה 8, שאלון מורים). תשובות המורים מוצגות בלוח 5 להלן.

לוח 5: היכרות ושימוש המורים בתכנית הלימודים

ההיגדים	שכיחות	%
קראתי פעם את התכנית	86	96.9
אני מכיר היטב את התכנית	44	48.4
פרקים אלו מסייעים לי בבחירת פרקי הלימוד	50	54.9
פרקים אלו מסייעים לי בקביעת הדגשים הלימודיים/חינוכיים	66	72.5
פרקים אלו מסייעים בשיפור ההוראה שלי	45	49.5

הערה: שני מורים כלל לא השיבו על ההיגד "קראתי פעם את התכנית".

מלוח 5 עולה כי רוב המורים (כ-97%) מעידים כי קראו בעבר את תכנית הלימודים, וכמחצית מהם (כ-48%) מצהירים על עצמם שהם מכירים אותה היטב. כ-73% מדווחים שהפרקים בתכנית הלימודים מסייעים להם בקביעת הדגשים הלימודיים-חינוכיים, כ-55% מדווחים שהפרקים מסייעים להם בבחירת פרקי הלימוד וכמחצית המורים מדווחים שהפרקים בתכנית מסייעים להם בשיפור ההוראה שלהם.

בסך הכול נמצא ש-77% מהמורים ($n = 70$) מסתייעים באופנים שונים בפרקים שבתכנית הלימודים לצורכי ההוראה. המורים שציינו שהפרקים מסייעים להם בשיפור ההוראה התבקשו להביא דוגמאות. בלוח 6 להלן מובאת התפלגות תשובותיהם של 31 המורים (מתוך 45).

לוח 6: דוגמאות לאופן שפרקי התכנית מסייעים לשיפור ההוראה, לפי דיווחי המורים ($N = 31$)

הדוגמאות	שכיחות	%
התכנית ממקדת את התכנים החשובים	13	41.9
התכנית מסמנת את מיומנויות הלמידה שיש להקנות	8	25.8
התכנית מסייעת בהגדרת מטרות השיעור	6	19.4
התכנית מסייעת בבחירת נושאים אינטנסיביים ואקסטנסיביים	3	9.7
התכנית מסייעת ביצירת רלוונטיות של החומר לעולמם של התלמידים	1	3.2

מלוח 6 עולה כי לפי דיווחי המורים, הפרקים בתכנית מסייעים למורה בעיקר במיקוד התכנים החשובים ובחשיבה על מיומנויות הלמידה שיש להקנות לתלמידים.

ד. תכנון ההוראה של המורה והעמידה בו

בחלק זה יוצגו הממצאים הקשורים לשיקולי המורה בתכנון ההוראה, לעמידתו בדרישות התכנית ולהתמודדות שלו עם קשיי התכנית.

שיקולי דעת בבניית תכנית ההוראה

בשאלה סגורה ניתנה למורים רשימה של 17 היגדים הנוגעים לשיקולים שונים בבניית תכנית ההוראה (שאלה 3, שאלון מורים). המורים נתבקשו לציין את המידה שכל אחד מההיגדים משקף את שיקוליהם בבניית תכנית ההוראה שלהם בכיתה על סמך תכנית הלימודים הרשמית, בסולם מ-1 עד 5. בבחינת מהימנות הסולם נמצא $\alpha = 0.73$ (ללא פריטים 8 ו-17).

בניתוח גורמים שביצענו על הסולם נמצאו שלושה גורמים המקבצים סביבם את שיקולי המורים בבניית תכנית ההוראה⁴. למעשה, תשובות המורים משקפות שתי אסכולות מרכזיות בשאלת מידת המחויבות שלהם להוראת תכנית הלימודים במלואה. לאסכולה הראשונה של המורים הדוגלים בעקרון הרצף (שמשמעותו הוראת כל הפרקים כסדר ללא דילוג) קראנו 'הוראה על פי עקרון הרצף'. האסכולה האחרת היא של מורים הבוחרים לדלג על פרקים מתוך התכנית על פי שיקולים שונים. לאסכולה זו קראנו 'אסכולת הדילוג', והיא נחלקת חלוקה נוספת לפי שני שיקולים לדילוג: האחד, מורים הבוחרים בשיטת הדילוג על פי שיקולים חינוכיים והאחר, דילוג על פי שיקולים של נוחיות המורה.

לוח 7 להלן מציג את השיקולים המאורגנים על פי הגורמים. בתוך כל גורם מוצגים השיקולים, לפי סדר יורד של ממוצע ההסכמה של המורה.

⁴ לאחר הוצאת פריטים 8 ו-17 מהסולם.

לוח 7: שיקולי המורים בבניית תכנית ההוראה בכיתה

ס"ת	ממוצע	מספר משיבים	במידה רבה מאוד (5)		במידה רבה (4)		במידה בינונית (3)		במידה מעטה (2)		כלל לא (1)		ההיגדים	מס' פריט בשאלון
			%	n	%	n	%	n	%	n	%	n		
0.80	34.1												הוראה על פי עקרון הרצף	
0.93	3.90	91	24.2	22	39.6	36	31.9	29	1.1	1	3.3	3	אני בוחר ללמד הכול אך חלק מן החומר אני מלמד בדרך המאפשרת התקדמות מהירה יותר	6
1.22	3.69	85	32.9	28	27.1	23	23.5	20	9.4	8	7.1	6	אני סבור שבנביא צריך ללמד הכול	5
1.23	3.62	91	28.6	26	30.8	28	22.0	20	11.0	10	7.7	7	אני סבור שבתורה צריך ללמד הכול	4
1.34	3.45	91	23.1	21	38.5	36	12.1	11	13.2	12	13.2	12	אני מלמד לפי הסדר ללא דילוגים ומניסיוני אני יודע שאפשר להספיק את הכול	9
1.18	2.51	90	5.6	5	16.7	15	24.4	22	30.0	27	23.3	21	אני בוחר ללמד הכול אך חלק מהפרקים נלמדים על ידי התלמידים בלימוד עצמי מונחה או על ידי עבודות בית	7
0.83	2.47												הוראה בדילוג על פי שיקולים חינוכיים	
1.31	3.57	91	24.2	22	44.0	40	9.9	9	8.8	8	13.2	12	אני נותן עדיפות לפרקים שלדעתי חשובים מבחינה חינוכית ו/או ערכית	13
1.29	2.60	91	5.5	5	26.4	24	18.7	17	22.0	20	27.5	25	אני בוחר רק נושאים שמתאימים לבשלות (הרגשית/הכרתית) של התלמידים	14
1.37	2.55	91	12.1	11	13.2	12	23.1	21	20.9	19	30.8	28	אני בוחר נושאים שרלוונטיים לחיי התלמידים	15
1.42	2.54	90	8.9	8	24.4	22	15.6	14	14.4	13	36.7	33	אני בוחר פרקים שבהם אני יכול לפתח את המיומנויות שחשובות לי	12
1.24	2.14	91	4.4	4	14.3	13	15.4	14	23.1	21	42.9	39	אני בוחר ללמד ללא דילוגים ולא להספיק את הפרקים שבסוף	10
1.21	2.08	90	3.3	3	12.2	11	20.0	18	17.8	16	46.7	42	אני צמוד לתכנית שנקבעה בבית הספר, גם כשהיא אינה מקבילה לתכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך	16

לוח 7 (המשך)

ס"ת	ממוצע	מספר משיבים	במידה רבה מאוד (5)		במידה רבה (4)		במידה בינונית (3)		במידה מעטה (2)		כלל לא (1)		ההיגדים	מס' פריט בשאלון
			%	n	%	n	%	n	%	n	%	n		
1.09	1.84	91	2.2	2	8.8	8	12.1	11	24.2	22	52.7	48	אני נותן עדיפות לפרקים שהתלמידים אוהבים	11
0.67	1.45												הוראה בדילוג על פי שיקולים של נוחיות המורה	
1.03	1.74	91	1.1	1	7.7	7	13.2	12	19.8	18	58.2	53	אני נותן עדיפות לפרקים שאני אוהב	1
0.74	1.31	91	1.1	1	1.1	1	6.6	6	9.9	9	81.3	74	אני בוחר פרקים שיש עליהם חומר לימודי מוכן	3
0.72	1.30	91	1.1	1	2.2	2	2.2	2	14.3	13	80.2	73	אני בוחר ללמד פרקים שהתרגלתי ללמדם בעבר או כאלה שיש לי עליהם מערכי שיעור מוכנים	2
1.40	2.67	75	12.0	9	17.3	13	28.0	21	10.7	8	32.0	24	אני מלמד לפי חוברת הלימוד שרכשו התלמידים	17
1.17	1.72	89	6.7	6	3.4	3	6.7	6	21.3	19	61.8	55	אני בוחר ללמד בדילוגים	8

הערות: 1. פריט מס' 1 שנמצא בטעינות גבוהה ודומה עם הגורם השני והשלישי, שויך מבחינה תוכנית לגורם שלישי. 2. פריט מס' 7 שויך על פי תוכנו לגורם השני, אף שבניתוח הגורמים הוא מצטרף טוב יותר לגורם השלישי.

במבחן t למדגמים תלויים נמצא כי מידת ההסכמה של המורים הייתה גבוהה יותר באשר להוראה על פי עקרון הרצף, (ממוצע: 3.41), אחריה הוראה בדילוג על פי שיקולים חינוכיים (ממוצע: 2.47), ולבסוף הוראה על פי שיקולים של נוחיות המורה (ממוצע: 1.45).

ההיגדים ששיקפו במידה הרבה ביותר את שיקולי המורים בתכנון ההוראה הם: "אני בוחר ללמד הכול אך חלק מן החומר אני מלמד בדרך המאפשרת התקדמות מהירה יותר" (ממוצע: 3.80), "אני סבור שבנביא צריך ללמד הכול" (ממוצע: 3.69) ו"אני סבור שבתורה צריך ללמד הכול" (ממוצע: 3.62). היגדים אלה משתייכים כולם לגורם הראשון – "הוראה על פי עקרון הרצף". לא נמצא קשר בין תפיסת המורים את הגורמים המקבצים את השיקולים בבניית תכנית ההוראה לבין ותק המורה בהוראת מקרא או סוג ההכשרה שלו.

באופן ספציפי יותר, לא נמצאו הבדלים מובהקים סטטיסטית בין מורים המלמדים לפי השעות המוקצבות בתכנית הלימודים לבין מורים שאינם מלמדים לפי השעות המוקצבות בתכנית הלימודים, באשר לפריטים המשקפים את השיקולים בבניית תכנית ההוראה, למעט בפריט: "אני

בוחר ללמד הכול אך חלק מהפרקים נלמדים על ידי התלמידים בלימוד עצמי מונחה או על ידי עבודות בית" (הממוצע בקרב הקבוצה הראשונה: 2.08, הממוצע בקרב הקבוצה השנייה: 2.68).

המורים המלמדים לפי חוברת הלימוד שרכשו התלמידים (פריט 17) התבקשו לציין את שם החוברת. בין תשובותיהם של 64 המורים שהשיבו על השאלה בלטו שמות החוברות האלה: חוברות מט"ח ($n = 20$), סדרת חוברות התנ"ך של אבנר גדסי ($n = 15$), "טוב לי תורת פיך" של מיכאל כהן ($n = 9$), "אלה הדברים ללימוד חומש דברים" של שי אלבוים ($n = 6$), "זורע וקוצר" ($n = 5$), "פעילויות למידה בספר במדבר" של חיה סטרול ($n = 5$) ו"לכתך אחריי במדבר" ($n = 4$).

עמידה בדרישות התכנית

בשאלה סגורה נשאלו המורים האם יש נושאי לימוד בתכנית הלימודים שהם מוותרים על הוראתם (שאלה 4, שאלון מורים). 28% ($n = 25$) מבין 90 המורים שהשיבו על השאלה ציינו שיש כאלה. אחד המורים לא השיב על השאלה.

בשאלה פתוחה נתבקשו המורים שדיווחו שהם מוותרים על נושאים מסוימים לציין את נושאי הלימוד שעליהם הם מוותרים ולנמק את הסיבה לכך (שאלה 5, שאלון מורים). המורים נתבקשו להבחין בין נושאי לימוד בתורה לנושאי לימוד בנביא (פירוט נימוקי המורים לנושאים שהם מוותרים עליהם מובא בנספח 1): 23 מורים (מתוך 25) ציינו נושאים בתורה שהם מוותרים עליהם. הנושאים עסקו בשלושה תחומי תוכן מרכזיים: 12 מהם ציינו נושאים הקשורים לסוגיות מין (פרשת לוט ובנותיו, סיפור יהודה ותמר, פרשיות של גילוי עריות, פרשת סוטה, משכבי זכר ובהמה, פרשיות של אישות ומשפחה בספר דברים) והסבירו שהם נמנעים מהוראתם בשל חוסר בשלות של התלמידים ללמוד את הנושא, קושי של המורה ללמד נושאים אלה או תחושה של פגיעה בגדרי הצניעות. 9 מורים ציינו נושאים הקשורים לטומאה (תזריע מצורע, נידה וטהרה, פירוט סוגי הטומאה), ו-4 ציינו נושאים הקשורים לקורבנות ועבודת המקדש (תורת הקורבנות ומתנות כהונה). בהקשר זה נימקו המורים כי נושאים אלו פחות חשובים לתלמידים או חסרי רלוונטיות לעולמם. 3 מורים נוספים ציינו נושאים אחרים (הפרקים אחרונים בספר ויקרא, פירוט המשפחות ונושא השתלשלות הדורות בספר בראשית). חלק מהמורים ציינו יותר מנושא אחד.

שלושה מורים בלבד ציינו נושאים שהם מוותרים עליהם בנביא. שלושתם ציינו נושאים הקשורים לסוגיות מין (חטא דוד ובת שבע ופילגש בגבעה) ואחד מהם ציין גם את "שירת חנה" ו"שירת דבורה" ונימק זאת בטענה שהם קשים מדי לתלמידים.

בשאלה סגורה נשאלו המורים האם הם נתקלים בקשיים ביישום תכנית הלימודים (שאלה 6, שאלון מורים). מבין 91 המורים, 40% ($n = 36$) דיווחו על קשיים ביישום תכנית הלימודים, מתוכם 22 הוסמכו להוראת המקרא, 5 הוסמכו בתחום לימודי הקודש (תחום הקרוב בתכנון למקרא) ו-9 מורים הוסמכו בתחום דעת אחר.

בשאלה פתוחה נתבקשו המורים שהשיבו בחיוב על השאלה לפרט את הקשיים שהם נתקלים בהם (שאלה 7, שאלון מורים). תשובותיהם של 36 המורים מוצגות בלוח 8 להלן.

לוח 8: קשיים ביישום תכנית הלימודים לפי דיווחי המורים (N = 36)

הקשיים	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים
עומס של החומר ביחס לשעות הלימוד	21	58.3
תוכני הלימוד קשים מדי לתלמידים	13	36.1
מחסור בעזרי הוראה	2	5.6
הטרונגניות של התלמידים	2	5.6
התכנית אינה מפורטת	2	5.6
היעדר התאמה של החומר למבחנים הארציים	2	5.6
היעדר עבודת צוות בבית הספר	1	2.8
היעדר העצמה של המורים למקרא	1	2.8
לימוד קוגניטיבי ודידקטי ופחות ערכי	1	2.8
נושאים רחוקים מעולמם של התלמידים	1	2.8
היעדר ליווי והדרכה אישית למורה	1	2.8
התכנית אינה עדכנית	1	2.8
מספר רב של תלמידים בכיתה	1	2.8

הערה: העמודה המתייחסת לאחוז המשיבים אינה מסתכמת ל-100% כיוון שהמורים יכלו לציין יותר מתשובה אחת.

מלוח 8 עולה כי הקושי השכיח ביותר ביישום תכנית הלימודים, לדעת המורים, הוא התמודדות עם עומס החומר ביחס לשעות הלימוד (כ-58%). קושי מרכזי נוסף שצינו המורים הוא שתוכני הלימוד קשים מדי עבור התלמידים (כ-36%).

בבדיקות שערכנו כדי לאפיין את המורים המתלוננים על עומס יתר של התכנית ביחס לשעות ההוראה ($n = 21$) מצאנו שכ-75% מהמורים ($n = 16$) מדווחים שיש להם בין 3 ל-4 שעות שבועיות להוראת תורה. למעט שני מורים, לכל היתר יש ותק בהוראה בכלל ובהוראת מקרא בפרט של 11 שנים ומעלה וכשליש מהם ($n = 8$) בעלי הסמכה בתחום דעת אחר.

ה. ציפיות מתכנית הלימודים החדשה

בחלק זה יוצגו ממצאים הקשורים לציפיות המורים מתכנית לימודים חדשה, עמדות כלפי תכנית לימודים המציעה מסלולים שונים המותאמים לרמת התלמידים ודרכים להגברת השימוש של המורים בתכנית הלימודים החדשה.

תכנית לימודים חדשה

בשאלה פתוחה, נשאלו המורים על פרקים נוספים שהיו רוצים למצוא בתכנית הלימודים החדשה (שאלה 9, שאלון מורים). 3 מורים לא השיבו על השאלה, 16 מורים השיבו שאין צורך בפרקים נוספים ו-45 מורים ציינו תשובות שונות המעידות על ציפיותיהם למצוא בתכנית הלימודים חומרי למידה והמלצות מעשיות, כגון: דוגמאות למערכי שיעור, מדריך למורה, מבחנים ודפי עבודה. מכיוון שתשובות אלה אינן מתייחסות לתכנים שנחשבים רכיבים של תכנית לימודים הן אינן מוצגות בדוח זה.

בלוח 9 להלן מוצגת התפלגות תשובותיהם של 50 המורים (מתוך 91) שהתייחסו לפריטים המרכיבים את תכנית הלימודים.

לוח 9: פרקים נוספים בתכנית הלימודים לפי דיווחי המורים (N = 50)

פרקים בתכנית הלימודים	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים
המלצות לדרכי הוראה חווייתית	16	32.0
המלצות על פרקי לימוד חשובים	6	12.0
המלצות לדרכי הערכה	5	10.0
הצעה לסיווג החומר בהתאם לרמת התלמידים השונים בכיתה	5	10.0
פירוט המטרות הדידקטיות והערכיות	5	10.0
פירוט המיומנויות לכל פרק	5	10.0
רשימה מומלצת של פירושי רש"י	5	10.0
המלצה לתכנון הזמן	4	8.0
הצעה ליצירת רלוונטיות של החומר הנלמד לעולמם של התלמידים	4	8.0
המלצה על קטעי פרשנות	2	4.0
חלוקת הפרקים לאינטנסיבי ואקסטנסיבי	2	4.0
הצעה לפיתוח "לומד עצמאי"	2	4.0
אחר *	3	6.0

* ב"אחר" נכללו התשובות: המלצה להשגת מטרות הלימוד, הצעה לחיבור בין חומר הלימוד במקרא ומקצועות נוספים והצעה לחלוקת הפרקים לבקיאיות והעמקה.
הערה: העמודה המתייחסת לאחוז המשיבים אינה מסתכמת ל-100% כיוון שהמורים יכלו לציין יותר מתשובה אחת.

מלוח 9 עולה כי אחוז גבוה מהמורים היו רוצים למצוא בתכנית הלימודים החדשה פרק עם המלצות לדרכי הוראה חווייתית (32%).

בשאלה נוספת, סגורה, הוצגה בפני המורים רשימה של רכיבים שיכולים להופיע בתכנית הלימודים (שאלה 10, שאלון מורים). המורים נתבקשו לדרג את המידה שבה חשוב שכל רכיב אכן יופיע בתכנית החדשה, בסולם הנע מ-1 עד 5. בבחינת מהימנות הסולם נמצאה מהימנות גבוהה ($\alpha = 0.86$). בניתוח גורמים שביצענו בסולם זה נמצאו שני גורמים המקבצים סביבם את הרכיבים שאותם המורים מצפים למצוא בתכנית הלימודים. לגורם הראשון קראנו 'עקרונות לארגון ההוראה' והוא כולל רכיבים כמו: "הצעות קונקרטיות ליצירת רלוונטיות של החומר הנלמד לעולמם של התלמידים" ו"הצעת מסלולים שונים המותאמים לרמת התלמידים השונים בכיתה". את הגורם האחר כינינו 'עקרונות לבחירת פרקי ההוראה' והוא כולל רכיבים כמו: "רשימה מומלצת של פירושי רש"י" ו"חלוקת הפרקים ללימוד אינטנסיבי ואקסטנסיבי".

לוח 10 להלן מציג את רשימת הרכיבים, מאורגנת על פי הגורמים שאותרו. בתוך כל גורם מוצגים הרכיבים לפי סדר יורד של ממוצע החשיבות שהמורים העניקו לכל אחד מהם.

לוח 10: עמדות המורים באשר לחשיבות הופעתם של רכיבים מסוימים בתכנית הלימודים החדשה

ס'ית	ממוצע	מספר משיבים	חשוב במידה רבה מאוד (5)		חשוב במידה רבה (4)		חשוב בינונית (3)		חשוב מעטה (2)		כלל לא חשוב (1)		הרכיבים	מס' פריט בשאלון
			%	n	%	n	%	n	%	n	%	n		
0.65	4.16												עקרונות לארגון ההוראה	
0.85	4.35	91	52.7	48	35.2	32	7.7	7	3.3	3	1.1	1	הצעות קונקרטיות ליצירת רלוונטיות של החומר הנלמד לעולמם של התלמידים	10
0.95	4.31	91	56.0	51	26.4	24	11.0	10	5.5	5	1.1	1	הצעת מסלולים שונים המותאמים לרמת התלמידים השונים בכיתה	5
0.91	4.27	91	50.5	46	33.0	30	11.0	10	4.4	4	1.1	1	המלצות לאסטרטגיות חשיבה שמתאים לפתח בכל נושא	9
0.86	4.18	91	40.7	37	41.8	38	13.2	12	3.3	3	1.1	1	הגדרת מטרות אופרטיביות ייחודיות לכל פרק	4
0.90	4.14	91	42.9	39	33.0	30	20.9	19	2.2	2	1.1	1	המלצות לדרכי הערכה	7
0.96	4.11	91	39.6	36	40.7	37	14.3	13	2.2	2	3.3	3	המלצות לדרכי הוראה לכל פרק	6
0.96	4.08	90	38.9	35	38.9	35	15.6	14	4.4	4	2.2	2	פירוט והסבר של מיומנויות חשיבה בצד פירוט והסבר על התכנים אותם יש ללמד וללמוד	12
0.97	3.84	91	29.7	27	34.1	31	26.4	24	9.9	9	0.0	0	המלצות על מאמרים מתאימים למורה	8
0.79	3.77												עקרונות לבחירת פרקי ההוראה	
0.93	4.27	90	47.8	43	40.0	36	6.7	6	2.2	2	3.3	3	חלוקת הפרקים ללימוד אינטנסיבי ואקסטנסיבי	3
0.97	4.20	91	46.2	42	37.4	34	8.8	8	5.5	5	2.2	2	רשימה מומלצת של פירושי רש"י לכל פרק	2
1.22	3.66	91	30.8	28	27.5	25	27.5	25	5.5	5	8.8	8	המלצה להקצאת שעות לכל נושא	1
1.29	2.96	90	14.4	13	20.0	18	28.9	26	20.0	18	16.7	15	מספר מצומצם יותר של פרקי לימוד	11

הערה: פריטים 4 ו-12 שויכו על פי תוכנם לגורם הראשון, אף שבניתוח הגורמים הם מצטרפים טוב יותר לגורם השני.

נמצאו הבדלים סטטיסטיים בין ממוצעי שני הגורמים ($p < .001$): המורים רואים את החשיבות הרבה ביותר בהכללת רכיבים הקשורים לגורם הראשון: 'עקרונות ארגון ההוראה' (ממוצע: 4.16). כאן דירגו המורים שחשוב ביותר שהתכנית תכלול "הצעות קונקרטיות ליצירת רלוונטיות של החומר הנלמד לעולמם של התלמידים" (ממוצע: 4.35). בגורם השני, 'עקרונות לבחירת פרקי ההוראה' (ממוצע: 3.77), דירגו המורים את "חלוקת הפרקים ללימוד אינטנסיבי ואקסטנסיבי" ו"רשימה מומלצת של פירושי רש"י לכל פרק" כרכיבים שחשוב יותר שייכללו בתכנית הלימודים (ממוצע: 4.27, 4.20, בהתאמה). הרכיב "מספר מצומצם יותר של פרקי לימוד" דורג כחשוב למורים במידה הפחותה ביותר (ממוצע: 2.96).

רמות לימוד שונות

המורים נשאלו בשאלה פתוחה על הצורך שתכנית לימודים חדשה תגדיר מינימום נדרש של ביצועי התלמידים בחומר הנלמד, בהתייחס לרמות הקוגניטיביות השונות של התלמידים (שאלה 12, שאלון מורים). יש לציין שמקצת המורים ($n = 18$) אשר השיבו בחיוב על השאלה התייחסו לחלקה הראשון בלבד (האם יש צורך בהגדרת מינימום נדרש של ביצועי התלמידים), כך ניתן ללמוד מנימוקיהם – רובם ($n = 13$) נימקו זאת בטענה שהדבר יסייע להם להבין את הציפיות הנדרשות מהם. מורה אחד לא השיב על השאלה.

מתוך המורים שהשיבו על השאלה במלואה ($n = 73$), 68% ($n = 50$) חושבים שתכנית הלימודים צריכה להגדיר מינימום נדרש של ביצועי התלמידים בחומר הנלמד, בהתייחס לרמות הקוגניטיביות השונות של התלמידים. נימוקיהם היו: מתן מענה לשונות בכיתה ($n = 38$), תרומה לתחושת חוויית הצלחה בקרב החלשים ($n = 7$), סיוע למורה בהגדרת הדרישות מהחלשים ($n = 4$) ותרומה לשיפור ההישגים של התלמידים ($n = 1$).

המורים שלדעתם אין תכנית הלימודים צריכה להגדיר מינימום נדרש של ביצועי התלמידים בחומר הנלמד, בהתייחס לרמות הקוגניטיביות השונות של התלמידים ($n = 23$), ציינו את הנימוקים האלה: יצירת פערים הן בין התלמידים והן בין בתי הספר ($n = 16$), אי-ישימות (בשל קיומן של מספר רמות בכיתה ובשל כמות התלמידים המרובה) ($n = 2$) העדר חשיבות בסיווג המקצוע לפי רמות (אלא אם יוחלט על סיווג גם במקצועות אחרים) ($n = 2$), הורדת הרמה הלימודית ($n = 1$), העדר קושי של חומר הלימוד המצדיק חלוקה ($n = 1$) ואי קידום החלשים ($n = 1$).

בנוסף נשאלו המורים, בשאלה סגורה, על המידה שבה ההבחנה בין תלמידים בעלי יכולות שונות בתחומים שונים של ההוראה צריכה לבוא לידי ביטוי. הם נתבקשו לדרג את תשובותיהם בסולם הנע מ-1 עד 5 (שאלה 13, שאלון מורים). התפלגות התשובות של המורים מוצגת בלוח 11 להלן.

לוח 11: המידה שבה צריכה להיעשות הבחנה בין תלמידים בעלי יכולות שונות בתחומים שונים, לפי דיווחי המורים

מס' פריט בשאלון	התחומים	כלל לא (1)		במידה מעטה (2)		במידה בינונית (3)		במידה רבה (4)		במידה רבה מאוד (5)	
		%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
5	דרכי הערכה	1.1	1	3.3	3	7.7	7	47.3	43	40.7	37
2	רמות חשיבה שונות	0.0	0	2.2	2	18.9	17	42.2	38	36.7	33
4	דרכי הוראה	1.1	1	3.3	3	22.0	20	41.8	38	31.9	29
3	חומרי הלימוד	6.6	6	6.6	6	26.4	24	39.6	36	20.9	19
1	היקף החומר	8.8	8	17.6	16	15.4	14	35.2	32	23.1	21

מלוח 11 עולה כי התחומים שבהם, לדעת אחוז ניכר מהמורים, צריכה לבוא לידי ביטוי ההבחנה בין תלמידים בעלי יכולות שונות הם: דרכי הערכה, רמות חשיבה שונות ודרכי הוראה (ממוצעים: 4.23, 4.13, 4.00, בהתאמה). גם לגבי חומרי הלימוד והיקף החומר, אחוז גבוה מהמורים מסכימים שצריכה לבוא לידי ביטוי האבחנה בין תלמידים בעלי יכולות שונות.

חשיפת המורים לתכנית הלימודים

המורים נשאלו בשאלה סגורה על הדרכים היעילות ביותר לחשוף מורים לתכנית הלימודים העתידית ולעודד אותם להשתמש בה (שאלה 11, שאלון מורים). בלוח 12 להלן מוצגת התפלגות תשובותיהם.

לוח 12: הדרכים היעילות ביותר לחשוף מורים לתכנית הלימודים העתידית, לפי דיווחי המורים (N = 91)

דרכים לחשיפה	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים
באמצעות תוספת של חוברת מדריך למורה שיתלווה לסילבוס	71	78.0
בהשתלמויות של מורים לתנ"ך	52	57.1
באמצעות מרכזי המקצוע	37	40.7
באמצעות דף מידע למורה לתנ"ך שישלח בדואר אלקטרוני	28	30.8
באמצעות הפנייה לאתר האינטרנט	21	23.1
באמצעות מנהלים	18	19.8
חשיפה על ידי המפמ"ר באמצעות מכתב למורה לתנ"ך	13	14.3
על ידי עמיתים למקצוע בבית הספר	13	14.3
על ידי עמיתים למקצוע באופן כללי	5	5.5

הערה: העמודה המתייחסת לאחוז המשיבים אינה מסתכמת ל-100% מאחר שהמורים יכלו לציין יותר מתשובה אחת.

מלוח 12 עולה כי לדעת אחוז ניכר מהמורים הדרך היעילה ביותר לחשוף מורים לתכנית הלימודים העתידית היא באמצעות תוספת של חוברת מדריך למורה שתלווה לסילבוס (78%). דרכים נוספות שאחוז גבוה מהמורים ציינו הן חשיפה באמצעות השתלמויות של מורים לתנ"ך (כ-57%) ובאמצעות מרכזי המקצוע (כ-41%). כ-49% מהמורים (n = 45) חושבים שהאמצעים

האלקטרוניים אף הם דרך יעילה לחשוף את המורים אל התכנית; מורים אלו ציינו את דף המידע שישלח בדואר אלקטרוני או את ההפניה לאתר האינטרנט כאמצעים יעילים. הדרך היעילה פחות בעיניהם, שצוינה על ידי כ-6% בלבד, היא על ידי עמיתים למקצוע באופן כללי.

פרק חמישי : דיון

מטרתו המרכזית של מחקר זה הייתה לאסוף נתונים מהשטח על עמדותיהם של מורים המלמדים מקרא בבתי ספר יסודיים בממ"ד כלפי תכנית הלימודים במקרא ממ"ד.

בפרק זה יידונו הנושאים המרכזיים העולים מן הממצאים, שבכוחם להאיר את עיניהם של מחברי התכנית החדשה באשר למצב הוראת המקרא בממ"ד ובאשר לעמדות המורים המלמדים תחום זה. הנקודות שנתייחס אליהן בדיון הן: מיפוי המצב הקיים מבחינת הקצאת שעות הוראת מקרא ומימושן בפועל; היכרות המורים עם תכנית הלימודים והשימוש שהם עושים בה; תכנון ההוראה של המורה והעמידה בו; קשיים ביישום תכנית הלימודים הנוכחית וציפיות מתכנית לימודים חדשה. בנוסף ננסה לשרטט את פרופיל המורה למקרא, כפי שעולה מנתוני הרקע, ונתייחס לסוגיית הפיקוח על עבודתו של המורה למקרא.

1. שעות הוראת המקרא המוקצבות ומימושן בפועל

בהקצאת שעות הלימוד בבית הספר היסודי, זוכים לימודי המקרא להקצאה רחבה יחסית למקצועות אחרים. לא פעם עולה החשש כי שעות המוקדשות להוראת המקרא מנוצלות על ידי המורים לצרכים אחרים. אחת ממטרות המחקר הייתה לבדוק את מספר השעות המוקצבות להוראת מקרא בבתי הספר ואת מימושן בפועל. ממצאי המחקר מלמדים כי רוב המורים אכן מלמדים בהתאם למספר השעות המוקצב לכך על ידי בית הספר: כ-85% מהמורים בכיתות א'-ג' ($n = 23$ מתוך 27) ו-75% מהמורים בכיתות ד'-ו' ($n = 48$ מתוך 64) מלמדים תורה כמתוכנן במערכת השעות; כ-88% מהמורים בכיתות ד'-ו' ($n = 50$ מתוך 57) מלמדים נביא כמתוכנן. עם זאת, בהשוואה של השעות הנלמדות בבתי הספר לשעות המומלצות על פי משרד החינוך (תלמידי כיתות א'-ג' אמורים ללמוד 5 שעות שבועיות תורה בשבוע; תלמידי כיתות ד'-ו' אמורים ללמוד 3 שעות שבועיות תורה ושעתיים נביא) נמצאו הנתונים האלה:

- רק 27% מן המורים מלמדים כמספר השעות לפי המלצת משרד החינוך.
- בקרב כלל המורים המלמדים תורה בכיתות א'-ג' ($n = 27$), 26% מלמדים יותר שעות תורה מן המומלץ ו-22% מלמדים פחות שעות תורה מן המומלץ.
- בקרב כלל המורים המלמדים תורה בכיתות ד'-ו' ($n = 64$), 64% מלמדים יותר שעות תורה מן המומלץ בעוד שרק 8% מלמדים פחות שעות תורה מן המומלץ.
- בקרב כלל המורים המלמדים נביא בכיתות ד'-ו' ($n = 57$), 14% מלמדים יותר שעות נביא מן המומלץ בעוד ש-28% מלמדים פחות שעות נביא מן המומלץ.

מנתונים אלה עולה כי קיימים הבדלים בכיתות ד'-ו' בין לימודי תורה ללימודי נביא. בהוראת תורה, הן השעות המוקצות על ידי בית הספר והן השעות המנוצלות על ידי המורה בפועל מעידות על נטייה לתגבר את הוראת התורה ועל הימנעות מהפחתת שעות במקצוע זה. לעומת זאת, הוראת נביא זוכה לפחות תגבור של שעות על ידי בית הספר, וכן יותר מורים מרשים לעצמם לגרוע מן השעות המתוכננות להוראת נביא. ממצא זה מזמין מחשבה על השאלה מהו ההסבר

להבדל בין שני תחומי לימוד אלה. כן הוא מעורר את השאלה האם תוספת השעות לתורה בבתי הספר נובעת מכך שהמורים מתקשים להספיק את תכנית הלימודים בתורה במסגרת השעות המומלצות או שמא יש לכך הסברים אחרים.

2. הכרת תכנית הלימודים והשימוש בה

ייחודה של תכנית הלימודים במקרא לבית הספר היסודי הוא בכך שהטקסט המקראי עצמו הוא ספר הלימוד שהמורה והתלמידים משתמשים בו. עקרון אי-הדילוג במחזור ההוראה הראשון ועקרון הרצף הכרונולוגי – מן העקרונות המנחים את תכנית הלימודים – יוצרים מצב ייחודי שבו מורה המקבל על עצמו ללמד מקרא בכיתה מסוימת ויודע מהם ספרי המקרא הנלמדים בכיתה זו עשוי לחשוב שאין הוא זקוק להסתייע בהכרה מעמיקה של תכנית הלימודים.

אחת ממטרות המחקר הייתה לבחון האם המורים מכירים את פרקי תכנית הלימודים (ולא רק את רשימת הספרים הנלמדים בכל כיתה). כמעט כל המורים ($n = 86$ מתוך 89) ציינו שקראו בעבר את תכנית הלימודים. מאידך, בשאלה מחייבת יותר שבה נשאלו המורים אם הם מכירים היטב את התכנית, רק כמחציתם ($n = 44$ מתוך 91) העידו על עצמם שהם מכירים אותה היטב. מעניין כי למרות מספרם הנמוך של המורים המכירים היטב את התכנית, נמצא שכ-77% מהם ($n = 70$) טוענים שהם מסתייעים, באופנים שונים, בפרקים שבתכנית הלימודים לצורכי ההוראה.

בהסברים את האופן שבו הם נעזרים בתכנית, ציינו למעלה ממחצית המורים (51%) כי הם מסתייעים בתכנית בבחירת הנושאים החשובים יותר. נתון זה נראה כמתבקש לאור אפיונה הייחודי של התכנית במקרא: מורה הנדרש ללמד את אחד מספרי המקרא, כאשר עקרון הרצף מחייב אותו שלא לדלג על חלק מן הפרקים, זקוק להדרכה שתסייע לו למקד את הנושאים שיש להדגישם ואת אלה שניתן להזדרז בהוראתם. תפקיד זה של מיקוד התכנים המרכזיים בתכנית הלימודים קיבל מקום חשוב בעיני המורים גם בשאלה שעסקה בציפיותיהם מן התכנית החדשה, נושא אשר נדון בו בהמשך.

3. תכנון ההוראה של המורה והעמידה בו

היחס בין חומר ההוראה הרב הנדרש בתכנית הנוכחית לבין מספר השעות המוקצב להוראתו יוצר אצל המורים תחושת עומס (תחושה זו באה לידי ביטוי גם בשאלה שעסקה בקשייו של המורה ביישום התכנית). מצאנו שאחד הפתרונות שחלק מבתי הספר מאמצים הוא הוספת שעות מעבר לשעות המומלצות על ידי משרד החינוך (כפי שצוין בסעיף העוסק בשעות ההוראה). כמו כן, מורים רבים מתחבטים בשאלה האם להשתדל להספיק את כל החומר אך ללמד את חלקו באורח אקסטנסיבי או לדלג על חלקים מן החומר.

בשאלה שעסקה בשיקולים המכתיבים את תכנון ההוראה של המורה, מצאנו כי מורים רבים מזדהים עם אחד מעקרונות היסוד של התכנית הקיימת – עקרון הרצף. כ-60% מן המורים סבורים במידה רבה עד רבה מאוד שצריך ללמד בתורה ובנביא את כל החומר הקיים בתכנית. כ-62% מן המורים אף מעידים על עצמם שהם אכן מצליחים לעשות זאת בעבודתם בכיתה. מן התשובות עולה שהמורים מספיקים ללמד את כל חומר התכנית בכיתה, ורק מקצתם (22%)

מבססים את הלימוד על עבודה עצמית של התלמידים. בדרך כלל עלתה תמיכת המורים בעקרון הרצף גם בשאלה שבה הם נשאלו אם יש בתכנית הלימודים נושאי לימוד שהם מוותרים על הוראתם. רק 28% מן המורים שהשיבו על השאלה ($n = 90$) ציינו שיש נושאים כאלה. בהתחשב בעובדה כי רק 62% מן המורים העידו על עצמם שהם מספיקים את כל החומר יש צורך לתת את הדעת על כך ש-38% מן המורים אינם מספיקים ללמד את כל החומר.

השאלה שעסקה בשיקולים המכתיבים את תכנון ההוראה של המורה אפשרה למורים להצביע גם על עמדה התומכת בדילוג על חומר. בין המורים שהעידו על עצמם שאינם מלמדים את כל מה שנכלל בתכנית הלימודים יש שציינו כי הם מונעים משיקולים חינוכיים המנחים אותם בקביעת החומר שעליו ידלגו. מן התשובות ניכר כי מורים מעדיפים את התכנים שיש להם השלכות חינוכיות וערכיות על חיי התלמידים. נתון זה עולה בקנה אחד עם הציפייה של המורים שבתכנית הלימודים החדשה תיכללנה המלצות ליצירת רלוונטיות של החומר הנלמד לעולם התלמידים.

תפיסת לימודי המקרא ככלי חינוכי המקנה ערכים ולא רק גופי ידע, כפי שנוסחה במטרות תכנית הלימודים, מעצבת את הכרעות המורים בשעה שהם נדרשים לשקול על מה לדלג. מעניין כי השיקולים הקשורים בנוחות של המורה, כגון שימוש בחומרים מוכנים או העדפת תכנים שהמורה אוהב, נמצאו משפיעים פחות על שיקוליו.

כפי שצוין לעיל, ייחודה של התכנית במקרא היא ש"ספר הלימוד" שלה הוא התנ"ך עצמו. עובדה זו מותירה ביד המורה מרחב פעולה רב. נמצא שכ-30% מן המורים טוענים כי חוברת הלימוד שרכשו התלמידים היא גורם משפיע במידה רבה עד רבה מאוד על קביעת תכנון ההוראה שלהם. משמעות הדבר היא שכשליש מן המורים מעדיפים לוותר על מרחב הפעולה שניתן להם ומעדיפים להסתייע בחומרים "מעובדים". חוברות הלימוד מספקות עבור המורים כלי בדוק ומוסכם שעליו הם יכולים להסתמך.

תשומת לב מיוחדת יש לתת לנושאים שהמורים ציינו כנושאים שעליהם הם בוחרים לדלג. המורים ציינו נושאים משלושה תחומים: פרשיות הנוגעות לענייני מין, טומאה וטהרה ועבודת הקורבנות. חששם של המורים מעיסוק בפרשיות הנוגעות לנושאי מין מזמינה מחשבה האם נכון שיקול הדעת שלהם או שמא יש צורך במתן הכשרה מיוחדת למורים כיצד להתמודד עם שיחות בתחומים הללו או לפתח בתוך תכנית הלימודים החדשה המלצות מפורטות יותר לעיסוק בעניינים רגישים אלה. שאלות דומות מתעוררות באשר למגמה לדלג על נושאים הקשורים בדיני קורבנות וטומאה וטהרה, הנתפסים על ידי המורים כבלתי רלוונטיים לחיי התלמידים. יש לציין כי סוגית הרלוונטיות עלתה גם בשאלה העוסקת בציפיות של המורים מן התכנית החדשה. גם שם ביקשו המורים שהתכנית תכלול רעיונות ליצירת רלוונטיות של חומר הלימוד לחיי התלמידים.

4. קשיים ביישום תכנית הלימודים

כתיבת תכנית לימודים חדשה מזמינה בחינה של הקשיים ביישום התכנית הקודמת. בשאלה סגורה נתבקשו המורים לציין האם יש להם קשיים ביישום התכנית. רק כ-40% מהמורים דיווחו על קשיים. כשנתבקשו המורים לציין בשאלה פתוחה מהם הקשיים, ציינו למעלה ממחציתם את בעיית עומס החומר ביחס לשעות הלימוד. קושי משני שצינו המורים הוא הצורך להתמודד עם תוכני לימוד קשים לתלמידים. מתשובות אלה לא ניתן להסיק מה מאפיין את הקשיים: קושי אינטלקטואלי, קושי רגשי או קושי אחר.

5. ציפיות מתכנית הלימודים החדשה

מתשובות המורים עולה כי למורים לא ברורה האבחנה בין תכנית לימודים לבין חומרי למידה. בשאלה פתוחה שביקשה מן המורים להצביע על ציפיותיהם מן התכנית החדשה ביטאו מחציתם את הרצון למצוא בתכנית הלימודים חומרי למידה מסוגים שונים; מערכי שיעורים, מבחנים וכד'. כיוון שאין זה מעניינה של תכנית הלימודים לספק חומרי למידה התייחסנו בהצגת ממצאי המחקר רק לתשובות הנוגעות לתכנית.

את ציפיותיהם של המורים ניתן לחלק לשני תחומים:

א. ציפייה להגדרה מפורטת יותר של התכנים הנדרשים. דהיינו, מהו בדיוק חומר הלימוד; מהם הפרקים שראוי ללמד באורח אינטנסיבי ומהם הפרקים האקסטנסיביים, מהם קטעי הפרשנות המומלצים וכד'. כ-87% מן המורים מעוניינים במידה רבה עד רבה מאוד ליצור אבחנה בין פרקים אינטנסיביים לאקסטנסיביים. נתון זה מלמד כי גם התומכים בעקרון הרצף וגם הבוחרים לדלג מבקשים הכוונה ברורה יותר של התכנית לגבי התכנים שיש להדגישם או להתעמק בהם. כ-83% מן המורים מעוניינים אמנם בפירוט כדוגמת רשימה מומלצת של פירושי רש"י שיש ללמד, אך רק כ-57% מהם טענו כי הם מעוניינים בהקצאת שעות מפורטת לכל יחידת לימוד. נתון זה מלמד כי המורים מבקשים שהתכנית תסייע להם בהקלת העומס של החומר הנדרש ובסימון הדגשים הנכונים שיש לתת לנושאים החשובים יותר בתכנון ההוראה. עם זאת, כמחצית מן המורים מבקשים לשמור על אוטונומיה בתכנון המפורט של הקצאת השעות. נאמנים לעקרון הרצף, גם בשאלה זו ביטאו רק כ-34% (מתוך 90 מורים) את רצונם להוריד חלק מן הפרקים בתכנית הלימודים.

ב. ציפייה שהתכנית תכלול נושאים הקשורים לארגון ההוראה. הנושא שהמורים מצפים יותר מכל למצוא בתכנית החדשה הוא: "הצעות קונקרטיות ליצירת רלוונטיות של החומר הנלמד לעולמם של התלמידים". כ-88% מן המורים מבטאים בכך את הרצון להפוך את לימודי המקרא לנושא שיהיה קרוב לליבם של התלמידים. כמו כן, בולט רצונם של המורים (כ-82%) למצוא בתכנית הצעה למסלולים שונים המותאמים לרמת התלמידים השונים בכיתה. בשאלה אחרת ציינו המורים כי אבחנה כזו תסייע למורה לתת מענה למגוון סוגי התלמידים. כמו כן הם ציינו כי אבחנה כזו תגדיר דרישות מינימום עבור תלמידים חלשים. נראה כי הם מצפים שכתוצאה מכך ישתפרו הישגי התלמידים החלשים, דבר שיתרום לחוויית ההצלחה שלהם.

המגמה הבולטת של ציפיית המורים ליצירת תכנית לימודים דיפרנציאלית זכתה לביטוי מעמיק יותר בשאלה נפרדת ובה נתבקשו המורים להתייחס לתחומים שצריכה לבוא בהם לידי ביטוי ההבחנה בין סוגי התלמידים. כ-60% מן המורים סבורים שההבחנה צריכה להתבטא כבר בחומרי הלימוד ובהיקף החומר הנלמד. כ-88% מן המורים חושבים כי אין להסתפק בחומר שונה אלא יש לעצב גם דרכי הערכה שתהיינה מותאמות לרמות התלמידים. עם זאת, חשוב לציין כי חלק מן המורים הביעו חשש מכך שתכנית דיפרנציאלית תגדיל את הפערים בין בתי ספר ובין תלמידים בתוך אותו בית ספר.

כיוונים חדשים אלה, שסומנו על ידי המורים בציפיותיהם מן התכנית החדשה, נותנים מענה ישיר גם לשאלת המחקר כיצד ניתן להגביר את השימוש של המורים בתכנית הלימודים. שכן רשימות מפורטות של פרקים ברמות לימוד שונות, סימון פרקים כאינטנסיביים וכאקסטנסיביים, קטעי פרשנות מומלצים ורעיונות ליצירת רלוונטיות של חומר הלימוד יהוו מגוון הנחיות שהמורה יאלץ לעיין בהן תדיר בהכנת שיעוריו.

6. חשיפת המורים לתכנית הלימודים

בהתחשב בעובדה כי פחות ממחצית המורים העידו על עצמם שהם מכירים היטב את תכנית הלימודים, הופכת שאלת דרכי הטמעתה היעילות של התכנית לשאלה חשובה. עמל רב מושקע בהכנתה של תכנית חדשה, ואם זו אינה משמשת את המורים בעבודתם היומיומית ואינה משפיעה על המתרחש בשדה הרי היא בבחינת ברכה לבטלה. מתשובות המורים עולה כי בעיניהם חוברת מדריך למורה שתתלווה לסילבוס תהיה הדרך היעילה ביותר לחשוף אותם לתכנית הלימודים החדשה. גם השתלמויות של מורים לתנ"ך שבהן תוצג התכנית הוצעו על ידי המורים כדרך חשיפה מוצלחת. יותר משליש מן המורים ראו בתקשורת אלקטרונית פתרון טוב לחשיפת התכנית (הן על ידי משלוח דף מידע למורים דרך האינטרנט והן על ידי האתר באינטרנט).

לסיכום, ממצאי המחקר יכולים לעודד את מעצבי התכנית החדשה בכך שעבודתם מכוונת אל ציבור מורים משכיל ובעל הכשרה מקצועית, ציבור הרואה חשיבות בהוראת המקרא כתחום חינוכי ערכי שצריך להיות רלוונטי לעולמו של התלמיד, מעריך שאין להפחית בהיקף הידע הנדרש מתלמידים, אך בצד זה מעוניין לתת משקל לתכנים לפי מידת חשיבותם. כמו כן, ציבור זה מצפה לבשורה רעננה בתכנית החדשה בתחום ההתמודדות עם ההטרורוגניות של התלמידים.

אנו תקווה כי ממצאים אלה יהיו נר לרגליהם של כותבי התכנית החדשה.

נספחים

נספח 1
נימוקי המורים לויתור על נושאי לימוד בתורה

אחוז מתוך המשיבים	שכיחות	נושאי הלימוד בתורה שעליהם המורים מוותרים והנימוקים לכך
נושאים הקשורים למין		
חיי אישות ומשפחה		
4.5	3	חוסר בשלות של התלמידים
13.6	1	אי-רלוונטיות לחיי התלמיד
אישה סוטה		
9.1	2	חוסר בשלות של התלמידים
4.5	1	אי רלוונטיות לחיי התלמיד
פרשיות של גילוי עריות		
13.6	3	חוסר בשלות של התלמידים
סיפור תמר ויהודה		
9.1	2	חוסר בשלות של התלמידים
4.5	1	קושי של המורה ללמד את הנושא
משכבי זרע, משכבי זכר ובהמה		
4.5	1	חוסר בשלות של התלמידים
4.5	1	אי רלוונטיות לחיי התלמיד
דברים פרק כ"ב		
4.5	1	חוסר בשלות של התלמידים
פרשת לוט ובנותיו		
4.5	1	חוסר צניעות
נושאים הקשורים לטומאה		
תזריע מצורע		
22.7	5	חוסר בשלות של התלמידים
13.6	3	קושי של המורה ללמד את הנושא
9.1	2	אי רלוונטיות לחיי התלמיד
4.5	1	נושא לא חשוב
נידה וטהרה		
4.5	1	חוסר בשלות של התלמידים
4.5	1	קושי של המורה ללמד את הנושא
פירוט סוגי הטומאה		
4.5	1	חוסר בשלות של התלמידים
נושאים הקשורים לקורבנות ועבודת המקדש		
תורת הקורבנות		
4.5	1	אי רלוונטיות לחיי התלמיד
4.5	1	נושא לא חשוב
מתנות כהונה		
4.5	1	אי רלוונטיות לחיי התלמיד
פרקים אחרונים בספר ויקרא		
4.5	1	נושא לא חשוב
פירוט של המשפחות		
4.5	1	נושא לא חשוב
השתלשלות הדורות		
4.5	1	אי רלוונטיות לחיי התלמיד

נספח 2

מתן שירותים מקצועיים, טכניים ולוגיסטיים לצורך הערכת תכניות לימודים ועזרי למידה/הוראה
הפרוייקט מבוצע ע"י <u>מכון סאלד</u> עפ"י מכרז מס' 61/10.06
הפרוייקט מבוצע עבור האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך.

מספר שאלון: _____

שאלון למורה למקרא בחינוך היסודי בממ"ד*

מורה יקר,

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך, עומד לכנס ועדת תכנית שתעדכן את תכנית הלימודים במקרא בבתי הספר הממלכתיים-דתיים. לקראת עדכון התכנית התבקש מכון סאלד על ידי האגף לערוך מחקר הערכה על תכנית הלימודים הנלמדת.

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים רואה חשיבות רבה באיתור עמדותיהם ודעותיהם של המורים בשטח. לשם כך הוכן שאלון זה הכולל שאלות המתייחסות לעמדות כלפי תכנית הלימודים הנוכחית במקרא, למידת יישומה בפועל ולציפיות מתכנית הלימודים העתידית.

אנו מודים לך על הסכמתך להשתתף במחקר זה. עמדתך כבעל ניסיון בשטח חשובה לנו מאוד. אנו מבקשים ממך להקדיש מזמנך ולהשיב לשאלות המתייחסות לתכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך בלימודי המקרא בבית ספרך (מסמך הסילבוס משנת תשנ"ג; חוברת כתומה). שאלון זה נשלח אליך מראש כדי לאפשר לך לחשוב בנחת על השאלות המוצגות בו. רצוי שתענה בכתב על השאלון ובימים הקרובים נתקשר אליך טלפונית במועד המתאים לך, כדי לשמוע את תשובותיך לשאלון.

אין צורך לשלוח את השאלון בדואר.

לשאלות והבהרות ניתן לפנות לרוית בטלפון: 02-6494456

כל הפרטים האישיים והמזהים בשאלון הם חסויים. הנתונים יעובדו עיבוד סטטיסטי, ללא כל פרטים מזהים.

תודה על שיתוף הפעולה

צוות המחקר, מכון סאלד

* השאלון מנוסח בלשון זכר אך מיועד למורים ולמורות כאחד.

1. כמה שעות שבועיות מוקצבות במערכת השעות להוראת המקרא בשכבת הגיל בה אתה

מלמד?

תורה: _____ ש"ש

נביא: _____ ש"ש

נושאים נוספים במקרא (פרשת שבוע וכד'): _____ ש"ש: _____

2. כמה שעות שבועיות בממוצע מוקדשות בפועל להוראת המקרא (מתוך השעות המיועדות לכך

במערכת)?

תורה: _____ ש"ש

נביא: _____ ש"ש

3. באיזו מידה משקפים היגדים אלה את שיקוליך בבניית תכנית ההוראה שלך לכיתתך על

סמך תכנית הלימודים הרשמית?

ההיגדים	כלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאוד
1. אני נותן עדיפות לפרקים שאני אוהב	1	2	3	4	5
2. אני בוחר ללמד פרקים שהתרגלתי ללמדם בעבר או כאלה שיש לי עליהם מערכי שיעור מוכנים	1	2	3	4	5
3. אני בוחר פרקים שיש עליהם חומר לימודי מוכן	1	2	3	4	5
4. אני סבור שבתורה צריך ללמד הכול	1	2	3	4	5
5. אני סבור שבנביא צריך ללמד הכול	1	2	3	4	5
6. אני בוחר ללמד הכול, אך חלק מן החומר אני מלמד בדרך המאפשרת התקדמות מהירה יותר (כגון בקיאות)	1	2	3	4	5
7. אני בוחר ללמד הכול, אך חלק מהפרקים נלמדים על ידי התלמידים בלימוד עצמי מונחה או על ידי עבודות בית	1	2	3	4	5
8. אני בוחר ללמד בדילוגים	1	2	3	4	5
9. אני מלמד לפי הסדר ללא דילוגים ומניסיוני אני יודע שאפשר להספיק את הכול	1	2	3	4	5
10. אני בוחר ללמד ללא דילוגים ולא להספיק את הפרקים שבסוף	1	2	3	4	5
11. אני נותן עדיפות לפרקים שהתלמידים אוהבים	1	2	3	4	5
12. אני בוחר פרקים שבהם אני יכול לפתח את המיומנויות שחשובות לי	1	2	3	4	5
13. אני נותן עדיפות לפרקים שלדעתי חשובים מבחינה חינוכית ו/או ערכית	1	2	3	4	5
14. אני בוחר רק נושאים שמתאימים לבשלות (הרגשית/הכרתית) של התלמידים	1	2	3	4	5
15. אני בוחר נושאים שרלוונטיים לחיי התלמידים	1	2	3	4	5
16. אני צמוד לתכנית שנקבעה בבית הספר, גם כשהיא אינה מקבילה לתכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך	1	2	3	4	5
17. אני מלמד לפי חוברת הלימוד שרכשו התלמידים ציין באיזו חוברת אתה משתמש _____	1	2	3	4	5

4. האם יש בתכנית הלימודים נושאי לימוד שאתה מוותר על הוראתם?

- א. כן. ----- עבור לשאלה הבאה
 ב. לא. ----- דלג על השאלה הבאה

5. מהם נושאי הלימוד שעליהם אתה מוותר ומדוע?

נושאי הלימוד בתורה	הסיבה	נושאי הלימוד בנביאים	הסיבה
1.		1.	
2.		2.	
3.		3.	
4.		4.	
5.		5.	

6. האם אתה נתקל בקשיים ביישום תכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך?

- א. כן. ----- עבור לשאלה הבאה
 ב. לא. ----- דלג על השאלה הבאה

7. מהם הקשיים בהם אתה נתקל ביישום תכנית הלימודים?

- א. _____
 ב. _____
 ג. _____
 ד. _____
 ה. _____

8. תכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך כוללת פרק של הנחות יסוד (עמ' 7

בחוברת), פרק על מטרות (עמ' 22-18 בחוברת) ופרק ובו פירוט נושאי הלימוד (עמ' 30-23 בחוברת). סמן נכון / לא נכון ביחס להיגדים הבאים:

- א. קראתי פעם את התכנית נכון/ לא נכון
 ב. אני מכיר היטב את התכנית נכון/ לא נכון
 ג. פרקים אלו מסייעים לי בבחירת פרקי הלימוד נכון/ לא נכון
 ד. פרקים אלו מסייעים לי בקביעת הדגשים הלימודיים/חינוכיים נכון/ לא נכון
 ה. פרקים אלו מסייעים לי בשיפור ההוראה שלי נכון/ לא נכון

הבא דוגמה: _____

9. אילו פרקים נוספים היית רוצה למצוא בתכנית הלימודים?

א. _____

ב. _____

ג. _____

ד. _____

ה. _____

10. באיזו מידה חשוב שתכנית הלימודים החדשה תכלול את הרכיבים הבאים:

חשוב במידה רבה מאוד	חשוב במידה רבה	חשוב בינונית	חשוב במידה מעטה	כלל לא חשוב	הרכיבים
5	4	3	2	1	1. המלצה להקצאת שעות לכל נושא
5	4	3	2	1	2. רשימה מומלצת של פירושי רש"י לכל פרק
5	4	3	2	1	3. חלוקת הפרקים ללימוד אינטנסיבי ואקסטנסיבי
5	4	3	2	1	4. הגדרת מטרות אופרטיביות ייחודיות לכל פרק
5	4	3	2	1	5. הצעת מסלולים שונים המותאמים לרמת התלמידים השונים בכיתה
5	4	3	2	1	6. המלצות לדרכי הוראה לכל פרק
5	4	3	2	1	7. המלצות לדרכי הערכה
5	4	3	2	1	8. המלצות על מאמרים מתאימים למורה
5	4	3	2	1	9. המלצות לאסטרטגיות חשיבה שמתאים לפתח בכל נושא (טיעון, השוואה, מיון, חשיבה ביקורתית וכד')
5	4	3	2	1	10. הצעות קונקרטיות ליצירת רלוונטיות של החומר הנלמד לעולמם של התלמידים
5	4	3	2	1	11. מספר מצומצם יותר של פרקי לימוד
5	4	3	2	1	12. פירוט והסבר של מיומנויות החשיבה בצד פירוט והסבר על התכנים אותם יש ללמד וללמוד
5	4	3	2	1	13. אחר, פרט: _____

11. מהן הדרכים היעילות ביותר לחשוף מורים לתכנית הלימודים העתידית שמשרד החינוך יפרסם, ולעודד אותם להשתמש בה לצורכי תכנון ההוראה? (ניתן לסמן עד 3 תשובות אפשריות)

1. חשיפה על ידי המפמ"ר, באמצעות מכתב למורה לתנ"ך
2. בהשתלמויות של מורים לתנ"ך
3. באמצעות מנהלים
4. באמצעות מרכזי המקצוע
5. על ידי עמיתים למקצוע בבית הספר
6. על ידי עמיתים למקצוע באופן כללי
7. באמצעות דף מידע למורה לתנ"ך שישלח בדואר אלקטרוני
8. באמצעות הפנייה לאתר האינטרנט
9. באמצעות תוספת של חוברת מדריך למורה שיתלווה לסילבוס (תכנית הלימודים)
10. אחר _____

12. לדעתך, האם תכנית לימודים חדשה צריכה להגדיר מינימום נדרש של ביצועי התלמידים

בחומר הנלמד בהתייחס לרמות הקוגניטיביות השונות של התלמידים ?

א. כן. נמק:

ב. לא. נמק:

---

13. באיזו מידה צריכה לבוא לידי ביטוי ההבחנה בין תלמידים בעלי יכולות שונות בכל אחד מן

התחומים הבאים:

התחום שבו רצוי לעשות הבחנה	בכלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאוד
1. היקף החומר	1	2	3	4	5
2. רמות חשיבה שונות	1	2	3	4	5
3. חומרי הלימוד	1	2	3	4	5
4. דרכי ההוראה	1	2	3	4	5
5. דרכי ההערכה	1	2	3	4	5
6. אחר, פרט: _____	1	2	3	4	5

שאלות רקע

14. מין: א. זכר ב. נקבה

15. באילו כיתות אתה מלמד מקרא?

א. כיתה א' ב. כיתה ב' ג. כיתה ג' ד. כיתה ד' ה. כיתה ה' ו. כיתה ו'

16. מספר שנות הוותק שלך בהוראת מקרא: _____

17. מספר שנות הוותק שלך בהוראה בכלל: _____

18. השכלה:

א. בוגר סמינר למורים

ב. תואר ראשון: 1. סמינר למורים 2. מכללה 3. אוניברסיטה 4. ישיבה

ג. תואר שני/שלישי

ד. השכלה אחרת

ה. אין לי תואר

19. כיצד הוסמכת להוראת מקרא?

א. מסלול "תעודת הוראה" באוניברסיטה.

ב. מסלול "תעודת הוראה" במכללה

ג. מסלול "תעודת הוראה" בסמינר למורים.

ד. מסלול "תעודת הוראה" במכון תורני שעל-יד ישיבת הסדר

ה. הוסמכתי להוראה בתחום דעת אחר, פרט:

תושב"ע/עברית/היסטוריה/אנגלית/מתמטיקה/מדעי הטבע/ אחר: _____ אולם

נתבקשתי ללמד מקרא.

ו. איני מוסמך להוראה

20. מי מפקח בפועל על תכנון ההוראה שלך?

א. מנהל ביה"ס ב. רכז תנ"ך ג. רכז שכבה ד. הורי התלמידים ה. אין פיקוח על תכנון ההוראה שלי

21. האם יש רכז/ת מקצוע מקרא בבית הספר? : א. כן ב. לא

22. אני רכז/ת מקצוע המקרא בבית הספר : א. כן ב. לא

23. אני מלמד/ת בבית הספר מקצוע נוסף : א. כן. פרט: _____ ב. לא